

O'QUVCHILARNING AQLIY TARBIYASINI SHAKILLANTIRISHGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Matkarimova Muxabbat Abuovna
Nukus davlat pedagogika instituti
Psixologiya kafedrası doktoranti

Aql - kishining o'z idroki, qalbi va fikri asosida dunyoviy, hayotiy haqiqatlarni anglash va ularga o'z faoliyatida ma'naviy-insoniy nuqtai nazardan amal qilish imkonini beruvchi ne'matdir. Aql - inson kamolotining harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, uning yordamida odam hayotda o'z o'rnini va nufuziga ega bo'ladi. Aqlning dalili bu fikrdir. Tarbiya bu jamiyatdagi shaxslarga, ya'ni insonlarga qaratilgan bo'lib, ularni ham jismoniy, ham ruhiy, ham madaniy shakllantiradigan amaliy pedagogik jarayon hisoblanadi. Tarbiyasiz jamiyatni ham insoniyatni ham shakllantirib bo'lmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyalar tarbiya orqali vujudga keladi.

Insonlar qanchalik ko'p kitob o'qisa, hayot tajribalariga ega bo'lsa, atrofdagilar bilan fikr almasha, mulohaza qilsa, uning dunyoqarashi shunchali rivojlanaveradi. Uning dunyoqarashi esa o'sgani sari esa uning fikrlashi, atrofdagi muhitga bo'lgan munosabati ham o'zgarib boraveradi. E'tiqod- dunyoqarash negizida aks etuvchi ijtimoiy-falsafiy, tabiiy, iqtisodiy, huquqiy, manaviy-axloqiy, estetik hamda ekologik bilimlarning takomillashgan ko'rinishi; muayyan g'oyaga cheksiz ishonch bo'lib, uning shakllanishi bir necha bosqichlarda kechadi. Aqliy rivojlanish deganda hayotiy ta'sir etish va natijaviylikning barcha imkoniyatlaridan kelib chiqadigan aql kuchi va fikrlashning rivojlanish jarayonini tushunish mumkin. Aqliy rivojlanish uchun inson fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Fikrlash orqali biron bir narsa hodisa, yoki voqelikka o'z qarashlaridan va bilimidan kelib chiqqan holda fikr bera oladi. U aqliy foaliyat mahsuli hisoblanadi. Fikrlash bu avloddan avlodga o'tib keladigan, ya'ni u merosiy tushuncha, barcha insonlarga xosdir. Fikrlashning ham o'ziga qarab turlicha turlari mavjuddir. Aqliy rivojlanishda amaliy bilimlar zahirasi bilan bir qatorda, ilm olganlik ham muhim o'rin tutadi. Bunda insonning bilim salohiyati darajasi tushuniladi.

O'quvchilarning aqliy tarbiyasini rivojlantirishda mahalll, oila ayniqsa maktabning o'rnini kattadir. O'quvchilarni oilada so'ng esa boshlang'ich sinflardan boshlab aqliy tarbiyasini rivojlantirib borish kerak. O'qituvchi o'quvchining aqliy tarbiyasini rivojlantirishda metodlardan foydalanishi lozim masalan: kuzatish metodi, suhbat metodi, tushuntirish metodi rag'batlantirish tanbeh berish maqullash namuna ko'rsatish bahs – munozara ishonitirish metotlari. Yosh avlodni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalash jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan obektiv zaruratdir. Aqliy

tarbiya ijtimoiy tarbiyaning eng muhim jihatlaridan biri. Aqliy tarbiyalanishning oxiriga kelib bolalar tevarakatrof haqidagi bilimlarga va tushunchalarga ega bo'ladi va asosiy fikrlash jarayonlarini egallab oladilar. Faqat yaxshi tashkil etilgan faoliyat jarayonidagina to'laqonli aqliy rivojlanish sodir bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchi va tarbiyachilarning asosiy vazifasi bolaga muayyan maqsadni ko'zlab tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun kerakli sharoit yaratishdir. Aqliy tarbiyaning asosiy vazifalari:

1. Bolalarda tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlar sistemasini va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdir
2. Aqliy faoliyat, bilish jarayonlari va qobiliyatlarni, aqliy jarayoning xilma- xil usullarini rivojlantirish .
3. Mustaqil bilish qobiliyatlarini, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish.
4. Aqliy bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish.

Aqli tarbiyaning vazifasi bolalarda voqea va hodisalarni to'la aks ettiradigan yuksak darajadagi umumlashtirilgan bilimlar sistemasini shakllantirishdan iboratdir.

Aqliy rivojlanish – o'qituvchilarning aqliy kuchlarini rivojlantirish va bola haqida fikrlovchilar, aqliy harakatlar va kognitiv qobiliyatlar tizimini shakllantirish bo'yicha maqsadli faoliyatidir. Aqliy tarbiya umuman olganda bolaning manfaatlariga, uning ma'naviy ko'rinishini keltirib chiqaradigan his - tuyg'ulari va boshqa barcha xususiyatlarida aks etadi O'quvchilarning aqliy ta'lim va tarbiyasini soddalashtirgan holda ish yuritib, iloji boricha ko'proq ma'lumot berish uchun bilim va ko'nikmalarni shakllantirish zarur.

O'qituvchilarga, xususan, sinf rahbarlariga axloqiy tarbiyani va maktab o'quvchilarining dunyoqarashi uchun katta mas'uliyat yuklangan. Kelajakdagi fuqaroning shaxsini shakllantirishga ishonib topshirilgan shaxs o'zi shaxsan o'ziga xos fazilatlarga ega bo'lishi va o'zlarining taqvodorlariga taqlid qilishi kerak. O'qituvchining sinfi va sinfdan tashqari faoliyatlari maktab o'quvchilarining axloqiy tarbiya masalalarini hal etishga qaratilgan bo'lishi kerak. Maktab o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy tarbiya dasturi quyidagilardan iborat:

Inson hayotining qadr-qimmatini, inson hayotining qadri (uning o'zi va boshqalar) haqidagi bilimlarni amalda qo'llash va tatbiq etishda;

- oliy axloqiy va madaniy darajani rivojlantirishda;
- vatanparvarlikni rivojlantirishda;
- o'z xalqining tarixini, o'tmishini va hozirgi holatini o'rganish;
- vatan kelajagiga ta'siri haqida bilish.

Maktab va ota-onalarning o'zaro hamkorligini kuchaytirish kichik va katta yoshdagi o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash usullari va faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari hisoblanadi. Bunga shaxsiy oilaviy uchrashuvlar orqali erishiladi, norasmiy sharoitda ota-ona uchrashuvlari o'tkaziladi. Bundan tashqari, qo'shma

qo'shimcha dars mashg'ulotlari o'tkaziladi: muzeylarga tashriflar, ko'rgazmalar va yugurishlar, sport musobaqalari. Maktab o'quvchilarining axloqiy tarbiya yo'nalishlaridan biri san'at, xususan, adabiyot, musiqa, teatr ijodiyoti va vizual san'atni chuqur o'rganishdir. Maktab bugungi kunda yosh avlodni ma'naviy tarbiyalash borasida ulkan ishlarni amalga oshirmoqda. Ota-onalarning vazifasi, o'qituvchilar bilan birgalikda, yosh bo'lmagan olamlarga haqiqat donini sarmoya qilishdir.

O'quvchilar o'quv idrok etish faoliyatlarini boshharishga o'rganib olish uchun bilimlarni o'zlashtirish jarayoni tuzilishini yaxshi tasavvur etish, o'quvchilar tomonidan bilimlarning egallash bosqichlarini bilishi zarur: idrok etish, o'quv materialini anglab yetish, mustahkamlash, amaliy faoliyatida bilimlarini qo'llash.

Birinchi bosqich idrok etish hisoblanadi. Psixologiyadan ma'lumki, idrok etish aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni bo'lib, u tanlash xususiyatiga ega. SHuning uchun birinchi navbatda o'quvchilarga mavzuni, ya'ni, ularning nimani o'rganishlari (masalani qo'yish)ni tushuntirib berish kerak. Shu asosida o'quv materialini bilan dastlabki tanishish amalga oshiriladi. U haqiqiy mavjud yoki hayoliy predmet, hodisa, vaziyatlarni kuzatish, mumkin bo'lgan tajribalarni o'tkazishdan iborat bo'ladi. Bu bosqich o'quvchi qaysi hodisa va voqealarni, predmetlarni o'rganish haqida yetarlicha tasavvurga ega bo'lganida va o'quv masalasini tushunib yetganda yakunlanadi.

Ikkinchi bosqich – o'quv materialini anglab yetish. U ma'lumotlarning nazariy jihatlarini ajratib olish va analiz qilishdan iborat. Bunda asosiy mazmunni topish, tushunchani ajratib olish, ularning belgilarini asoslab berish, tushuntirish materialini xususiyatini aniqlab olish, misollar va tushuntiruvchi dalillar to'plamini o'rganib chiqish kerak. Bu vaziyatda bilimlar o'rtasidagi tizimlilik muhim ahamiyatga ega. Unda o'quvchi eng asosiy, ikkinchi darajali hamda qo'shimcha, tushuntiruvchi elementlarni ajratib ko'rsatsin. O'quvchi o'quv masalasini yechish usulini tushunsa, bilimlar o'rtasidagi tizimni anglab yetsa ushbu bosqich yakunlangan sanaladi.

Uchinchi bosqich – eslab qolish va mustahkamlash. Bu bosqich o'zlashtirilgan bilimlarini uzoq vaqt davomida saqlab qolishdan iborat. Unda idrok etish faoliyati ko'proq mashqlar, mustaqil reproduktiv va ijodiy masalalar xususiyatiga ega bo'ladi. Nazariy material, tushuncha, qoida, isbotlar turli xil mashqlarda takrorlanadi. O'qituvchi o'quvchilar topshiriqlarni tushunib bajarishlarini kuzatib borishi kerak

To'rtinchi bosqich bilim, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo'llashdan iborat bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.K. Munavvar.Oila pedagogikasi.-T., „O'qituvchi” ,1994.
2. U.Mahkamov.Ahloq-odob saboqlari.-T.,„Fan” ,1994
3. K.O.Matanazarova „Tarbiyaviy ishlar metodikasi” darslik Toshkent 2014.
4. Jo`rayev „Tarbiyaviy darslarni o`tish” T- „O`qituvchi” . T 2000.

